

KADİM YUNANDA AHLÂKÎ VE HUKUKÎ FİKİRLER (*)

Prof. J. Denis

II.

S o f i z m e

Sofizme gelinceye kadarki Yunan feylesoflarının ferdci, daha doğrusu felsefi faaliyet sarfedişte yalnız ve münzevi kaldıkları malumdur. Bu yalnız kalış aynı zamanda Yunan düşüncesinin hamlesini durduran başlıca âmili de teşkil ediyordu. Felsefe sistemleri, doğmuş oldukları şehirlerin kemerleri arasından hemen hemen çıkmıyor gibi idi. Yanyana rahatça devam eden bu sistemlerden her biri kendi âleminde yaşıyor, âmme efkârından, umumî telâkkiden pek az endişe ediliyordu. Şimdi bu basit fertçiliğin artık durması, karşılıklı tesir yapmak suretiyle mezheplerin birbirini düzeltip kuvvetlendirmesi, Yunan ruhunun şerefli bir surette tam olgunluğa erişmesi zamanı gelmiş bulunmaktadır. Midya savaşları siyasî Yunan ahvali üzerinde bir inkılâp vücade getirdi ve bu inkılâp derhal felsefede tesirini gösterdi. Ne kaynak beraberliği, ne an'anelerin benzerliği veya birliği, ne meclis, ne de dinî ve millî Olimp, Piz, Nene bayramları muhtelif Yunan sistemlerinden tek bir millet vücade getiremedi. Siteler o zamana kadar yalnızlığın verdiği kuvvetsizlik içinde gayesiz ve karışık bir hareket ile kalmışlardı. Barbarların istilâsı Yunan milliyeti hâ-tırasını uyandırmak suretiyle onları birdenbire birleştirdi, onlara aynı zamanda kuvvet ve dehalarını öğretti. O tarihe kadar Fisagor'un, yahut Tales'in düşüncesinden ibaret bulunan felsefe, Yunanistanın kendi düşüncesi oldu. Dağınık olduğundan dolayı uzun zaman kendi kendisini arıyan Yunan ruhu nihayet aynı kahramanlık ve milliyet duygusu içinde tamamiyle toplanınca kendi tam şuurunu bulmuş oldu. Siyasî münasebetler Yunanın bir ucundan öbür ucuna genişledi. Hayat daha umumî ve daha şiddetli oldu. Yunan, hürriyeti bar-

(*) Bu etüdün ilk kısmı cilt X, sayı 3-4, 1945 nüshamızdadır.

barlıktan kurtarmış olan şehri kendisine ocak edindi ve kuvvetlerini daha çok enerji ve parlaklık ile orada toplayabildi. Atina, Yunan adını hak etti. Millî kuvvetin merkezi olmak itibariyle aynı zamanda Yunan dehasının, bir sofistin sözü ile hikmet sarayının da merkezi oldu. Zaten Yunanlı siyasi menfatlerin ehemmiyetini daha kuvvetle tasarlıyor, hürriyeti takdir edecek, kendisini ve mukadderatını düşünene kadar nefsinin büyük hissediyordu.

İnsanın ahlâkî değeri duygusunun ilerlemesi dram edebiyatında göze çarpar. Eşil dramlarının başlıca şahsı, beşerî iradeye yenilmez surette boyun eğdiren fatalitedir. Fakat daha Sofokl da insan ve mukadderatı hemen hemen birbirine müsavi pay sahibidirler. Hattâ vakayin ihaneti karşısında can çekişen fazilet faniler ve Tanrılar karşısında kendi günahsızlığını protesto eder. Öripit için fatalite an'anevî bir uydurmadır ve bir tiyatro makinesinden başka bir şey değildir: şahsiyetlerinin râmolduğu yegâne kader, şiddetli fakat yenilmez olmıyan sürükleyişleriyle devam eden ihtirasdır. Gerçekten insan hâdiseleri içinde kader demek olan *saıyı* cesaret ve intizam vasıtasıyla, yani zekâ ve fazilet ile yenmiş gören insan, nasıl kendisini serbest ve mukadderatına hâkim duymasın? Midya savaşlarının müverrihine şu doğru sözleri ilham eden şeye bakınız: «İnsan akla uygun kararlar verince onun muvaffakiyeti de çok defalar akla uygundur. Fakat akla zıt surette davranırsa Tanrı beşerî kararlara yardım etmekten hoşlanmaz.» Thucycide'in bu vakayin izahını yalnız yakın ve vasıtasız sebeplerden, hükümetin müesseselerinde, fırka entrikalarında, insanların ihtiras ve menfaatlerinde, fazilet veya fenalıklarında ihtiyat veya deliliklerinde araması da bundan ileri gelir. Ahlâkî düşüncenin inkişafına bundan daha elverişli bir vaziyet olamaz. Çünkü insan kendini ne kadar mukadderatına hâkim duyarsa, iradelerinde de o nisbette desuliyet duyar ve işlerine alâka gösterir. Sofistlerin ve Sokrat'ın yalnız ahlâkî ve siyasi meselelerle uğraşmalarına sebep budur. Protagoras diyor ki: «Öğrettiğim şey yalnız ev işlerinde, evini çevirmek için değil, fakat Devletin menfaati dahilinde davranmak ve konuşmağa müstait olmak için halk işlerinde de ihtiyat ile harekettir.» Sokrat ise, müverrihlerin dediği gibi, iyi olan ile iyi olmıyanı, âdil olan ile haksız olanı, cesaret ile korkaklığı, hikmeti ve deliliği göz önüne alarak birteviye insan işleri üzerinde düşünür, kumanda etmek sanatının neden ibaret olduğunu, hemşeriyi imparatorluğa layık yapan şeyi araştırdı. O halde sofistler ve Sokrat, birbirinden çok farklı görüşlerle aynı temayülleri ve gayeyi gütmekte idiler. Sonra

Gorciasların ve Protagorasların tarihi, muhaliflerinin doktrinleri tarihinden ayırt edilemez (1).

Sofisler Yunan zekâsının terbiyesini ikmal ettiler. Sarfçı, belagatci, cedelci, ahlâkçı ve Devlet adamı olmak itibariyle, vaktiyle gençliğin biricik mürebbileri olan şairlerin ve halk şairlerinin yerine geçtiler. Kadîm nesrin başlangıcı ve kemâli üzerine icra ettikleri tesiri araştırmamanın yeri burası değildir. Fakat öğretmek aşkı ile şehirden şehire koşarak her tarafta fikir meseleleri zevkini yaydıkları, terbiyede islahat vücade getirdikleri, Aristofan'ın şikâyet ettiği üzere açtıkları belagat dükkânları lehine Marthon muhariplerinin yetiştirdiği jimnazları boşalttırdıkları doğru değil midir? Kanunların ve müesseselerin prensiplerini serbest düşünce ile karşılaştıran ve yalnız Sokrat'a atfedilen felsefe ihtilâlini yapmağa başlayan ilk defa sofistler oldu. Fakat ölümlerinden sonra da siyasî düşmanları tarafından kuvvetli ittihamlarla takip edilen ve unutulmıyan sofistler Atina demokrasisinin alın yazısına uğradılar: hizmetleri unutuldu ve yalnız yaptıkları ifratlar yâdedildi.

Sofizm, başlangıcını ve umumî muvaffakiyetini kendinden önceki felsefelerin kifayetsizliğinden ve çarpışmalarından ziyade teşekkül ettiği çağın siyasî ve fikrî ihtiyaçlarına borçludur. Zamanına göre Yunanlılar, Demokrit ile Zenon'un metafizik münakaşalarına pek az alâka gösteriyorlardı. Fikirleri harekete getirecek başka alâkalar yok değildi. Hemen her tarafta aristokrasiyi yenen halk, demokrasiyi hazmedemeyecek kadar dar ve zamanı zaten geçmiş müesseseler, gündün güne daha hararetle ve daha mühim olan mahkeme yahut umumî meydan mücadeleleri, barbarlara karşı beraberlik, birleşik sitelerin ve baş olan sitenin karşılıklı mecburiyetleri, şehirlerin istiklâli, yahut Atina veya İspartadan birinin hâkimiyet ve üstünlüğü; metropol ve müstemleke hakları.. Bütün bu mesele ve bu vakıalar yetesiye mühim değil midirler, ve yeni istidatlara, yeni ışıklara ihtiyaç hissettirmiyorlar mı? Sofistler, Aristofan'ın istediği gibi, yalnız dâvayı kazandıran âdil ve haksız delilini öğretmeği değil, aynı zamanda Devlet ve aile içinde idare etmek ilmi veya hikmetini de meslek edindiler. Yunan, cedel yapma ahmaklıkları içinde bulunmak yüzünden ne çılgın ne de bozulmuş bir hale gelmeksizin, sofistleri dinlemeğe arzu ile koyuldu. Fakat demokrasilerde söz en mükemmel idare âleti olduğundan sofistler, belagati öğretmeden siyasî hikmetten bah-

(1) Bk. Hérodote, VIII, 60. — Eflâtun: Protagoras, 337 D, 318 E — Xénophon: Mémoires I, FasılI.

sedemezlerdi. Bu yüzden onlar da Yunanlılara sanatın öğretebileceği şeyi, yani hususî halleri umumî bahislere iletmeği, yahut umumî bir prensipi hususî haller vasıtasıyla inkişaf ettirmeği, meselelerin leh ve aleyhini, kuvvetli ve zafini münakaşa edip sezmeği öğrettiler. Eğer, bu, sofistlerin muhaliflerinin dediği gibi, dedikodulu bir teşebbüs ise, Eflâtun ile beraber belagatin kendisini mahkûm edip, şark adaletine dönmek nevinden bir adalete dönmek lâzımdı. Sözü ancak hakikat ve fazilet için kullanan iyi adamı ele alalım. Eğer hücum etmeği ve kendisini korumağı bilmiyorsa, muhalifinin ileri sürdüğü sebepleri küçültmek ve hiçe indirmek kadar kendi sebeplerini de büyültmek ve şişirmek sanatına tasarruf etmiyorsa, muhtemel itirazları sezmek ve onlara cevap vermek maksadiyle bir meselenin leh ve aleyhini, hiç değilse kendi kendisi ile münakaşa etmeyi beceremiyorsa, böyle bir kimseden kürsüye çıkmasını hiç bir zaman istiyemem. Çünkü yalnız ikna kuvvetiyle ruhlara sahip olmak için terbiye almamıştır. Yunanlılar, dedikoduya ve ölmezliğe bağırarak şöyle dursun, bu çok yeni münakaşa sanatı için ilkin heyecanlandılar. Eflâtun bu umumî heyecanı şöyle tasvir eder: «Tekin ve birkaçın (yahut: cinsin ve nevilerin) bu münasebeti her yerde ve daima, bugün olduğu kadar her zaman bahsedilen meselelerin her birinde görülür. Bu münasebet hiç bir zaman yok olmayacaktır, mevcut olmağa da hiç başlamamıştır. Fakat benim anladığıma göre bu münasebet sözün içinde bulunan ölmez, ihtiyarlık nedir bilmez bir kalitedir. İlk defa bu formülü kullanan adam bir hikmet hazinesi bulmuş kadar sevinir: sevinç onu vecde kadar götürür, bazan yuvarlıyarak ve tek ile karıştırarak, bazan açarak ve parçalara bölerek harekete getirmekten hoşlanmadığı hiç bir mevzu yoktur. Başkalarından sonra ilkin kendisini, sonra kendisine yaklaşan herkesi, ister daha genç olsun, ister daha ihtiyar veya yaşıt olsun, güçlüğe sokar. Ne anasına, ne babasına, ne de dinliyenlerden hiç birine aman verir. Yalnız insanlara değil, âdeta bütün mevcutlara bile hücum eder. Eğer bir tercüman bulabilselerdi, hiç bir barbarı hücum edip münakaşaya karıştırmakta tereddüt etmiyeceklerini söyleyebilirim (2).»

İşte münakaşanın prensipi, Yunanlıların sofistlerce inkişaf ettirilen ve isimlerine menfi bir damga basılmasını mucip olan mücadelecî zevki bundan ibarettir. Bu münakaşa sanatı, her şeyde olduğu gibi fena istimallere uğradı. Fakat yine hürriyetin tabii mahsulü ve zarurî silahı olmaktan geri kalmadı. Gerçek bu sanat insanlara silâh-

(2) Bk. Eflatun: Philèbe, T. II, 15.

ların ve kuvvetin kabalığından daha çok elverişlidir. Kısası sofistler kafaları insana ait meseleleri incelemeğe alıştırmak ve fikirleri aydınlatıp inkişaf ettirmeği ve umumileştirmeği öğretmek, Eflâtun'un dediği gibi, hareketsiz olanı harekete getirmek, nihayet, serbestçe yetişmiş bir insanın elinde bulunması lâzım bütün bilgileri yaymak suretiyle Yunan felsefesine ve insan zihnine işarete değer bir hizmette bulunmuşlardır (3).

Sofizmde fazilet için tehlikeli iki noktanın bulunduğu doğrudur: Keşfettiği sanatın suiistimali, ahlâk ile siyasetin, siyaset ile belagatin pek mutlak olan aynılığı. Bütün eskilerde görüldüğü üzere, âdetler ilmi ile hükûmet ilmini karıştırmanın doğru olup olmadığı üzerinde durulacak bir meseledir. Fakat ahlâk ile hatiplik sanatının bu uygunsuz karşılığından doğması zaten zarurî olan neticeye, yani derin hâkim ihtiraslarına tamamiyle uymuş vecizelerden ve haaytın en bedihi kaidelerinin inkârından ibaret neticeye çıktı. Çünkü belagat bütün kuvvetini «Muhtemel» den çıkarmak itibariyle, ancak hitap ettiği kimselerin fikir ve ihtiraslarına dayanabilir. Her ne kadar küllî ve ebedî hakikatler sermayesini kullanmakla beraber, bu kullanış, sofizm için, hakikatleri zamanın ve kendi davasının ihtiyacına göre evirmek zaruretinden ibarettir. Zaten hatiplik sanatı, her şeyden önce muvaffakiyet aradığından esasında iyiye ve fenaya lâkayıttır. Hatibin zaferi başkalarını dilediği gibi idare etmeden ibaret bulunduğundan ilk evvel en sağlam hakikatleri kuvvetlendirmekten ziyade devirmekte, bedahetleri olduğu gibi ortaya atmaktan ziyade karanlıklaştırmakta daha çok güçlük ve şeref bulunduğu düşünülüyor. Maksat başkalarını hayrete düşürmektir. Hissi selim (selim duygu — le bon sens) pek bayağıdır diye küçük görülüyor, pek nadir, pek muhteşemdir diye de garaib (paradoxes) aranıyor. Hakikati iyice sezmekte olduğu kadar başkalarına da derin surette nüfuz etmekte de âciz olan, sathî ve heveskâr bir zihniyetin çevikliğinden başka bir şeyi bulunmıyan mugalata sanatını en yüksek bir kudret olarak göz önüne alır. Buna Yunan ruhuna hâs olan inceliği, yeni bir sanat için duyulan alâkayı ilâve ediniz. O zaman sofizmin çabukça bozulmasına şaşmıyacaksınız. Fakat ilk sofistleri kendilerinden sonra gelen semeresiz sofistlerden ayırmak lâzım değil midir? Bizzat Eflâtun'un kendisi, *Protagoras*, *Prodicus*, bilhassa *Gorgias*'ı düşünürken bunla-

(3) Bk. Diogène: Livre IX, Chapitre VIII, 51 — Eflâton: *Théétète*, 151 A; 168, C; 172, A. B — Kz. *Protagoras*: 322 C. D, 333, 334, 337, C. D. — Kz. *Lois*: 889, D. E. — Euripide: *Hécube*, 802 — Aristophane: *Nuées*, 1410-1430 — Aristote: *Politique*, Livre I, Ch. II, 3.

rın *Polus*, *Callicles*, *Hippias*, *Euthydemos*, gibi sofistlerden daha ciddi olduklarını söylemiyor mu?

Sofistik adı altında bugüne kadar kalmış olan karmakarışık bir bilgi malzemesi içinde derli toplu bir mezhepler sistemi görmek ne sağlam bir tenkide, ne de adalete uygun olacaktır. *Protagoras*'a uyarak *hakim* adını alan feylesoflar ve belagatçiler, Yunan felsefesinin bütün mekteplerine mensup bulunuyorlardı. Zaten sofistlerin muhalifleri tarafından yapılan tefsirleri, onların prensiplerine doğru veya yanlış olarak bağlatan neticeleri sofistlerindir diye göz önüne almak tehlikelidir. Ne sofistler bir mektep teşkil ederler. Ne de fikirleri bir sistem halindedir. Bu ihtiyatî kayıtlardan sonra *sofistik* adı altında o zamanlar Yunanistanı harekete getiren, ahlâk ve felsefesi ile beraber *Sokrat*'ı doğuracak olan fikirleri anlatmağa girişmek kabildir.

Bazı çağlarda hakikatler ancak inkâr şekli altında kendisini gösterir. Kuvvetli olmaktan ziyade atılğan olan zihinler, yıkılacak hatâ ve yanlış, o hatâ yerine konacak hakikattan ziyade iyi görürler. İşte sofistlerin yetiştiği devre böyle bir devredir. *Protagoras*, insanın bütün eşyaya ölçü teşkil ettiğini öğretiyordu. Bununla kastedtiği şey, değişmiyen akıl veya küllî insan olmaktan ziyade birdüziye değişen fert ve onun ihsasıdır. İnsanın intibalarının, nefsin ve şeyin hali ile değişmesinden hakikatin bizim için izafi olduğu neticesi çıkar. Meselâ gıda maddesinde bizim için ne iyi, ne fena olmıyan bir şey, bazan at bazan öküz, bazan nebat için iyidir. Bakınız: İnsanlar haklıyı ve haksızı, namusluyu ve namussuzu ne kadar başka başka anlıyorlar! Barbarlarca (ki Yunanlılar kendilerinden başka halklara bu ismi verirlerdi) yapılması caiz olan şey, Yunanlılarda yasak değil midir? Yunanlılar için fazilet olan şey, barbarların gözünde çok defa suç değil midir? Hattâ bir halk aynı şeyi, muhtelif vaziyetlere göre bazan iyi, bazan fena saymazlar mı? O halde bundan her şeyin iyi, her şeyin fena olduğu neticesini değilse bile, ne âdil, ne haksızın esasından kendine has bir mahiyeti olmadığı, birisinin iyi veya fena hakkında düşündüğü şeyin onu düşündüğü zaman için ve o zamana kadar doğru olabileceği neticesini çıkarmak gerektir. *Protagoras*'ın gözünde her şeyin aynı surette doğru veya yanlış, iyi veya fena olduğunu zannedelim mi? Fakat hikmeti öğretmeği bir şeref addetmiyor mu idi? Adalet ve iffeti, insan nev'inin ayırıcı vasıfları gibi göz önüne almıyor mu idi? Eğer sofistlerin âdil ve haksız dediği şey, tabii surette mevcut değilse, tabii surette iyi veya tabii surette fena olan hiç bir şey mevcut değil midir? Sofistlerin muhaliflerine kalır-

sa, sofistler en tabii, en basit olan vazifeleri bile kabul etmezler. «Bulutlar» da bir oğul, kanunların yasağına rağmen kendisini döğmek hakkına sahip olduğunu babasına isbat ediyor: «Bir oğulun babasını döğmemesi lâzımgeldiğini bildiren kanunu ilk yapan ve bu mecburiyeti kendi çağdaşlarına yükleyen bizim gibi bir insan değil mi idi? Oğullarını döğmek hakkı babaların hakkı gibi, babalarını döğmek hakkını da oğullara veren yeni bir kanunu neden ortaya atamıyayım? Horozlara ve diğer hayvanlara bak: Babalarına karşı kendilerini korumuyorlar mı? Onlarla bizim aramızda hayvanların kanun kaleme almamalarından başka ne fark vardır?» Fakat bu sözlerde bile sofistlerin düşünce ve tenkitlerini sezdiğimizi sanıyoruz: Mahiyeti bakımından kendine mahsus hiç bir esası olmıyan adalet, halkın iradesine veya idare edenlerin iradesine bağlı olan adalettir. Gerçek, sofistler sanatı veya kanunu bir düziye tabiata karşı çıkarıyorlardı. İstifade ettikleri kanunları ebedileştirmek dâvasıyla daima ataların kanunlarından ve âdetlerinden bahsedenlere gerek sofistler, gerek diğer halk hatipleri işte bu sebebi ileri sürerek muhalefet ediyorlardı. Eğer sofistler, sadece siyasî olmak yerine, derin bir ahlâklık ruhuna nüfuz etmiş ciddi feylesoflar olsalardı, cesaretleri sayesinde, biraz çekingen hissi selîme sahip bulunan *Sokrat*'tan daha ileri gitmiş olacaktı. Eflâtun şu güzel sözleri bir sofiste atfetmiyor mu: «Burada hazır olan sizlere, kanun vasıtasıyla değilse bile, tabiata göre hemşehri, müttelik ve akraba gibi bakıyorum. Çünkü her benzerin diğer benzerine tabii bir yakınlığı vardır. Fakat insanların müstebidi olan kanun, birçok vesilelerle tabiata zulmediyor.» Esarete karşı ilk itirazı ortaya atan aynı sofistlerin bu hareketi hiç te tesadüfi değildir: «Esaret fenadır, çünkü tabiata değil, kanuna ve şiddete dayanıyor.» Fakat ahlâkçı olmaktan ziyade politikacı olan sofistler, ebedî hukukun bu yüksek meselelerine ancak şöylece temas ediyorlardı. Maksatları bilhassa hürriyetin ve demokrasinin inkişafını zorlaştıran müesseseleri yaygın ateş altına almak suretiyle devrin meselelerini düşünmekti.

Sofistler an'anevî dine, bu dinin himayesi altında bulunan kanunlardan daha fazla müsamaha etmiyorlardı. Görecekları işte hakikatta güç değildi. Eski feylesofların Tanrıları hakkındaki kanaatlerini yeniden ortaya koymak yeterdi. Fiziğin, ta başlangıcındanberi halk dininde büyük tabiat hâdiselerine riyaset eden bu Tanrıları ortadan kaldırdığını, Manilius'un dediği gibi yıldırım ve tayfı şimşek Tanrısından kopardığını göstermesi meselesi üzerinde çok durmıyacağız. Fakat elimizde Xenophanes'in, Empedokles'in, Heraklitos'un,

hattâ Pythagoras'ın Tanrılara karşı ileri sürdükleri kuvvetli itirazlar vardır. Tanrı ve Tanrılar ne şekilleriyle, ne de mahiyetleri itibariyle insanlara benzemezler. Hérodote'a göre Yunanlıların Acemlerden öğrenebilecekleri şey de bu idi. Acemler ma'bed, mihrap ve heykel vücade getirmeği doğru bulmazlardı. Kanaatlerine göre Tanrılar, insanlarınkine benzer bir tabiat ve eşkâle sahip değildirler. Yunanlılar ise tam bunun aksi tarzda düşünürlerdi. Yine Yunan tarihçisine göre Habeşistandan dönen Cambyse neşe ve şetaret içinde gördüğü Memphis'den bu şetaretinin sebebini sordu. Rahipler Tanrıların kendilerine görüldüğü yolunda cevap verdiler. Bunun üzerine Cambyse nasıl bir Tanrı'nın Mısırlılara gözüktüğünü öğrenmek istedi. Kendisine Apis öküzünü gösterdiler. Cambyse, öküze bir kılıç darbesi vurarak: — Deliler! Demirin darbelerini hissedebilen, etten ve kandan Tanrılarınız var demek! İşte Mısırlılara lâayık bir Tanrı!» dedi. Bu gibi hikâyeler, sofistler için ne bulunmaz vesilelerdir (4). Fakat halk Tanrılarının bir vücut, bir ses ve elbiselerimize benzer elbiseler doğduğunu tasarlayır, kendilerine benzer Tanrılar farzediyor. Habeşliler bu Tanrı'ları kara, düz ve kısa bir donlu, Trakyalılar kızıl ve mavi gözlü düşünüyorlar. Eğer öküzlerin ve arslanların eli olsaydı, resim ve heykel yapabilirlerdi Tanrı'na öküz, atlar at şekli vereceklerdi. Ölmüş Tanrılarının bazı günlerde ağlayan halkların bu ağlayışından daha gülünç ne olabilir? larını şekilce kendilerine benzer tasarlıyacaklar, öküzler Allahları. Bu Tanrılar, Tanrıdırlar, o halde ölmemişler. Mademki ölmüş türler, o halde Tanrı değildirler. Xenophanes ilâve ediyordu: Daha fenası şu ki kendi bedenimizi Allahlara atfetmekle onlara kendi ihtiraslarımızı ve reziletlerimizi de atfediyoruz demektir. Homère ve Hésiode Allahlara, insanlar için istenmiyen şeyi atfederlerdi. Manzumelerinin çoğu hile, hırsızlık, zina, fücür gibi cinaî davranışlara aittir. Heraklitos, Putlara adak adayan kimselerin, taşlara hitab edenler gibi davrandıklarını söylüyordu. Baküs bayramları kutlanmadığı, en iffetsiz ilâhiler söylenmediği takdirde her şeyin kaybolacağına inanılmıyor mu idi? Ruhlarının levsini yıkamak için yapılan kurbanların kanı içinde yıkananlar, çamurunu temizlemek için çamur deryasına dalan ahmaklara benzemiyorlar mı? Feylesofların şöyle uzaktan halk Tanrılarına attıkları küfürler, sofistlerin teranelerinde bol bol ve bin bir şekil altında tekrar edilip durmakta idi. Sofistlerin en ihtiyatlısı olan Protagoras şöyle diyordu: «Tanrılarının

(4) Bk. Aynı eser.

mevcut olup olmadığını, varsa kimler olduğunu bilmeğe gelince bunu muhtelif sebeplerden dolayı bilemeyiz. İlk meselenin karanlıklığı, sonra ömrümüzün kısalığı! (5).

Atine'liler bu sofist köğdular ve kitabını yaktılar. Sofistlerin imansızlığı Atinelilerin kendilerini de istilâ etmiş idi. Yüksek mahkemenin Protagoras'ın nefsinde mahkûm ettiği şeyi tiyatrolar, Aristophanes'in ağziyle, alkışlayıp duruyor idi. Strepsiades ile Sokrat arasındaki şu muhavereyi dinliyelim:

— Bulutlar Tanrılardır, gerisi hiç bir şey!

— Fakat söyle rica ederim. Jüpiter Tanrı değil mi?

— Hangi Jüpiter? Alay ediyorsun, Jüpiter falan yoktur.

— Ne diyorsun? Yağmurları yağdıran kim?

— Bulutlar! Bunun kat'i delillerini sana göstereceğim. Bulutsuz yağmur yağdığını nerede gördün? Eğer yağmuru yağdıran Jüpiter olsaydı açık bir havada bulut yok iken yağmur yağdırması lâzımgelirdi.

— Apollan hakkı için! İleri sürdüğün delil âşikâr. Önceleri ben Jüpiter'in gerçekten bir kalbura tebevül ettiğini zannedirdim. Fakat ahidini bozmalar üzerine yıldırım fırlatanın Jüpiter olduğu muhakkak...

— Zavallı ahmak! Sâtürn'ün çağdaşı. Sen gerçekten öteki dünyada yaşıyorsun. O halde söyle bakalım: Mademki o, ahidini bozanları çarpıyor, neden Simon'u, Cléonyme'i, Théorus'u çarpmadı? Onun çarptığı şey kendi ma'bedleri ile yüksek çamlardır. Niçin? Zira bu çamlar ahit bozma ile, küfr ile alâkadar değildir.»

Tanrı'ların müdafii olan Aristophanes «Kuşlar» piyesinde bu sövmeler üzerine daha fazla düşüyor: «Jüpiter'den saltanat isteyiniz. Eğer reddederse, eğer makul davranmazsa ona karşı mukaddes cihad ilân ediniz ve size ait sahalardan kayıtsız ve pervasızca geçerek Alcmène'leri, Alopée'leri, Sémélé'leri kirletmelerini yasak ediniz, yoksa ilâhi verge kazipleri üzerine mührü basınız!» Kuşlar» dan fazla metinler zikretmeğe lüzum görmeden yalnız şuna işaret edeceğim. Çünkü aynı zamanda ahlâkı ve dini baltalayan bir sofist tarafından ortaya atılmışa benziyor:

(5) Bk. Simon Karsten: Xenophane, Empedocle — Eflatun: Thététe, 162 D.

— Ben adaletin mevcut olmadığını ileri sürüyorum.

— Adalet yok mu?

— Hayır yok. Varsa nerede?

— Tanrı'larda.

— Eğer adalet varsa neden Jüpiter, babasını zincirlediğinden dolayı cezalandırılmadı (6).

Müdafilerinin bu şekilde düşündükleri bir dine hücum ettiklerinden dolayı sofistleri ittiham edelim mi? Zahtiler, yahut öyle görünmek isteyenler kral Oedippos koru ile beyhude yere telehhüfler savurup bağrışıyorlardı: «Eski hâtipler hakir görülüyor ve ortadan kaldırılıyor. Apollon hiç bir yerde lâayık olduğu şerefe mazhar olmuyor, ilâhî şeyler elden gidiyor!» Yunan ruhu, artık Eflâtun'un ziyandan dolayı teessüf ettiği, çocukluk çağına mahsus zaiflikden başka bir şey olmıyan safdil basitliğe artık malik değildir. Yunan, imanlarına düşünmeden sarılacak basitliğe artık malik değildir. Yunan, imanlarına düşünmeden sarılacak çağı şimdi arkada bırakmıştır, eski imanına tevcih ettiği ilk nazar, istihza ve düşmanlık bakışı oldu. Halk, alışmış olduğu âyine hakaret edilmedikçe din endişesini pek az duyuyor, Tanrılarıyla alay ederken sofistler onları eşyanın tabiatından silip atıyordu. Onlara göre Tanrı'lar ancak kanunlar vasıtasıyla mevcudiyet kazanmışlar ve tanınmışlardır. Yalnız Tanrı'lar namına konuşan kanun koyucular, insanın tabii olarak mağrur ve hükmedilmez seciyesine tasarruf ve hükmetmek için Tanrılara baş vurdular. Böylece fânilere cesaret ve yırtıcılıklarını darbeliye korkular ilham etmeği düşündüler. Beşeri olan hâkimlerin fevkine, gözlerinden gizli suçları kaçırmıyan sert ve müthiş Efendileri (yani Tanrıları) yerleştirdiler. Kendilerinden sakınılması: imkânsız olan bu ilâhî hâkimler, gözlerini her tarafta bize dikmişlerdir: Büyük mücrimleri yıldırımla çarparlar, cezasız kalmış görünenlerin ocak ve yurtlarını alt üst ederler, bu dünyadaki işlerinden hesap sormak için onları öbür dünyada bile bulurlar. Bunlar kanun koyucuların saf hayallerinden ibarettir. Ruh, kandan ibarettir ve kan soğuyunca ruh da ölür. Göklerin ve cehennemlerin Tanrıları aslâ hakiki olarak var olmuş değildirler. Fakat tabiat ve zarurettten sonra fâniler tarafından vücade getirilen ve fâniler gibi fâni olan sanat, tabiat ve hakikatte aslâ modelleri bulunmıya bu boş oyunncak-

(6) Bk. Aristophane: Nuées, 247, 399-402, 900-908 — Kz. Oiseux, 554-560.

lara, bu beyhude hayallere meydan verdi. İşte politikacıların, düşünceleri hemen daima bundan ibaretti. Keza umumiyetle sofistler de böyle düşünürlerdi. Talebelerinden biri, müstebit Critias, bu düşünceyi ilk defa olarak formülledi: «Bir zamanlar insanların hayatı, hayvanlarınkı gibi kanunsuzdu, şiddetin esiri idiler. İyiler için şereflik olmadığı gibi cezalar da fenaları korkutmazdı. Bunun üzerine insanlar adaleti hâkim kılmak ve zulmü alt etmek maksadiyle kanunlar yaptılar. O zaman ceza suçu takip etti. Fakat insanlar kanunun açıkça yapıldığı vakit cezalandırdığı fenalıkları gizlice işlediklerinden dolayı içi bozuk fânilere fena hareketler yaptıkları, söyledikleri ve hattâ sadece düşündükleri zaman dehşet salmak için Tanrılığı tasarlayan doğru ve hakim bir insanın ortaya çıktığını tahayyül ediyorum. Bu hakim adamın sözlerine göre ebedî hayata mazhar bir Tanrı vardır. Düşüncesiyle her şeyi bilir, işitir ve görür. Dikkati daima fanilerin hayatına müteveccih bulunmaktadır. İnsanlar arasında konuşulan her şeyi işitir, insanlar arasında yapılan her şeyi görür. Eğer gizlice bir cürüm işlerseniz bu hareketiniz Tanrıların gözünden aslâ kaçmaz. Bu gibi nutukları tekrar etmek suretiyle hakim adamımız, hakikati yalan perdesi altında gizliyerek en faydalı dersi vermiş oldu. Daha sonra bu hakim adam ruhları daha iyi idare etmek, onlara daha fazla tesir eylemek için Tanrıların insanlara en büyük dehşetlerin geldiği, felâketli hayatlarında kendilerine en büyük yardımın yapıldığı yerlerde oturduklarını hikâye etti. Şimşeklerden ve müthiş yıldırımlardan masun olan bu yerlerde hakim bir amele demek olan zamanın hayranlık telkin edici eserini teşkil eden yıldızlı gök kubebesi parlıyor, yıldızların parlak ziyası ve nüfuz edici, bereketli yağmurlar arzımıza hep bu gök kubbesinden geliyor. Zannediyorum ki hakim adamımız insanları Tanrıların varlığına bu suretle ikna' etmeğe muvaffak olmuştur (7).

Şüphesiz dinî itikatların son derece basit ve hafif olan bu izahı birçok kimseleri cezbetmekten geri kalmıyordu: Yunan dinî ihtiva ettiği iğfaller ile onlara bu kadar hakikat hissini veriyordu! Tirésias beyhude yere Sophocle'un eserlerinden birinde emredenlerin değil, Apllon'un tâbii olduğunu söyler. Hakikatte Yunan papasları, Devlet adamlarının yardımcısı, Hatifden gelen nidâlar da siyasi ftrkalarına hizmet için uydurulmuş yalanlar idi. Psistratides'in düşmanları

(7) Bk. Oedipe - Roi, 906 - Hécube, 801 — Kz. Bk. Platon: Lois, C. II, 679, B. C. D. 889, C. D. E. —

tarafından tediye edilen bir Hâtif Ispartahlı, kendi müttetikleri de olan bu müstebitlerin koğulmasını kolaylaştırmağa sevketmemiş mi idi? Hattâ dindar Xénophanes bile iyi bir Ceneralin, hâkimlerin oyununa maruz kalmamak için kurban gidenlerin cesetlerini bizzat görmesini söylemiyor mu? Din bu kadar işe yarar bir siyaset âleti olduğuna göre siyasetin onu kendi maksadı için yarattığına inanmamak mümkün müdür (8)?

Sofistlerin inkâr ettikleri şeyi tasdik eylediklerini söylemek pek kolay değildir. Eflatun'un sofistlere atfederek mücadele eylediği paradoksları müşterek bir doktrin olarak sofizme izafe eylemek ile şüphesiz sofistlere karşı haksızlık yapılıyor. Namuskârca meşguliyetler hakkında Hippias'ın Lakedemonya'da bile alkışlanan bir eser yazmış olduğu malumdur. Hercüle'ün fazilet ile şehvet arasında bir seçme yapışına ait olan güzel mecaz Prodicus'a aittir. Eflatun'un Protagoras'ı hakkında ne düşünmeli? «Protagoras» diyalogunda sofist görünen Sokrat, makul görünen de Protagoras değil midir? Protagoras'a göre Jüpiter, insanların kendi şehirlerine düzen vermek, aralarındaki dostluk bağıını kuvvetlendirmek için onlara iffet ve adaleti armağan ediyor. Herkes sitelerin teşekkülü için zarurî olan bu iki faziletten payını almalıdır. İtidalden, adaletten ve velilikten mahrum olan kimseyi, iyi oluncaya kadar aydınlatmak ve düzeltmek lâzımdır. Zira düzeltme, suçlunun tashih ve ıslahı amelîyesidir. Tanrıların lütfettikleri faydalara iştirak eden insan, Tanrılık ile olan bu bağılılığı dolayısıyla hayvanlar arasında Tanrı varlığını kabul eden ve ona tapma düşüncesini tasarlayan biricik hayvan zümresini teşkil ediyor. Daha az iyi olan insan, cemiyet içinde ve kanunlar ile terbiye edilince, terbiyeden mahrum, kendilerine fazileti kazanma zarureti telkin edecek kanunlardan ve mahkemelerden uzak vahşilerden üstün bir değer kazanır. Görülüyor ki umumiyetle sofistlere atfedilen doktrinlerden çok uzak bulunuyoruz. Gerçi siyasi fazileti faziletlerin en yükseği, iktidarı da hayırların en yükseği derecesine çıkarmışlardı. Fakat siyasi hayatın bu kadar kuvvetli ve faal olduğu bir memlekette buna hayret etmemeliyiz? Bu yüzden onları suçlularsak bu suç aynı derecede Sokrat, Xénophon ve Aristo'ya ve bütün Yunanistan'a ait olmayacak mıdır (9)?

Fakat sofizm bu noktada durmak ile iktifa etmedi. Bunu şairlerin, feylesofların durmadan tekrarladıkları ittihamların yokluğu

(8) Bk. Oedipe - Roi, 410 — Cyrop. I, VI, 9.

(9) Bk. Xénophon: Mém., II, Fasil 1 — Eflatun: Protagoras, 522, 523, 524, 525, 526, 527; Kz. Bk. Hippias, 286.

karşısında siyasî tarih bize yetesiye gösteriyor. Tamamiyle siyasî olan Sofizm ahlâkı, tabii olarak siyasetin bütün hareketlerini takip etmeli, Yunanistanın iç siyasî kavgalarının her türlü ihtiraslarından müteessir olmalı idi. Yalnız cemiyetin aşağı güruhunu yüze çıkarmak değil, aynı zamanda zarif tabiatımızın bütün fena taraflarını ve kaba insiyaklarını geliştirmek, dahilî harplerin tabii bir neticesidir. Yabancıya karşı savaşın büyük duygulara, yüksek ihtiraslara hamle vermesi nisbetinde iç memleket kavgaları da insan kalbinde vahşet, zulüm, bayağılık namına ne varsa her şeyi kamçılar. O zaman ahlâki mefhumlar aydınlığını kaybeder insan zihniyeti içtimai düzenden daha az sarsılmış değildir. Peloponnése harpleri, bunların en acınacak misalidir. Thucydide'i dinliyelim: «Kelimelerin manâlarını gelişi güzel değiştirmeye kadar gidildi: Budalaca bir cesarete dostları tarafından cesurane bir gayret, ihtiyatkâr bir teenniye üstü örtülü bir alçaklık, itidale korkaklık diye bakıldı. Her şeyde ihtiyatlı olmak, hiç bir şeye yaramamak demektir. Delice bir tehevür ile hareket eden tam bir insan sayılırdı. Şiddetli kimse, kendinden emin kimse idi. Şüpheli sayılmak için muhalefete kalkışmak kâfi idi. Hilekârlıklar yaparak muvaffakiyet, zekâ sahibi olmak, başkalarının hilekârlıklarını önlemek daha zeki davranmaktır. Sonradan güçlülere uğramamak için önceden tedbir alınırsa dostluk ihanete uğrar, düşmanlardan korkulurdu. Kendilerinden fenalık beklenebilecek kimselere fenalık yapmak, methiyelere liyakat kazanmaktır. Hiç bir zarar vermeği düşünmeyen kimseye zarar vermeğe kalkışmak daha ziyade öğülmeğe lâayık bir harekettir. Fırka arkadaşları, hiç bir mazeret bahanesi olmaksızın her şeye yeltenmeğe daha ziyade hazır oldukları için, akrabaya tercih edilirdi. İntikam almağa, üstünlüğü hileye borçlu olmağa, hilekârlık mükâfatını kazanmağa çok ehemmiyet verdiler idi. Beceriksizlikten utanılırdı. Hilekârcasına fenalık yapmak, bir şeref ünvanı teşkil etti.» Sokrat ve Eflatun, Sofizmi, Yunanistanı bu şekilde ahlâksızlaştırma tokrası ile halk fırkası arasındaki kıyasıya harbin zarurî bir netice ile itham ettiler. Thucydide ise bu hâdisede Isparta ve Atine, Aristokrasi ile halk fırkası arasındaki kıyasıya harbin zarurî bir neticesini görmekte idiler. Bu büyük tarihçinin fikrine temayül ediyorum. Tasavvur ettiği siyaset rezilet ve ihtiraslar, vücutta gelmek için sofistliğin zuhurunu beklememiştir. Archiloque ile Alcée'nin siyasî düşmanlara karşı ne gibi hisler ve ihtiraslarla meşbu oldukları rivayet yolu ile bilebiliyoruz (10). Fakat şair Théognis de eli-

(10) İki Yunan hicviyeci şairinin adı.

mizde. Onun için en iyi insan kim? Fitne ve fesatta muvaffak ve sadakatli, yani dostları müdafaa ve muhalif fırkaya mensup hemşerileri ta'zib için her şeyi yapmağa âmâde olan kimse. Siyasî düşmanlarına gelince, Tanrıların Théognis'e ihda edebilecekleri en büyük nimet, düşmanların büyük bir tehevvürle yenecek kalplerini kendisine vermektir. Mégare sürgününün bu kin ve gazabları, Yunanistan tamamiyle ikiye bölündüğü zaman, korkunç bir kuvvet ve yayılma ile gelişti. Sofizmin aslâ nüfuz etmediği Isparta, sofistlerin umumî karargâhı olan Atine'nin isimsiz mezalim ve hiyanetlerinden âzâde kalmış değildir. Feylesoflar Ispartaya hayran kaldılar. Fakat demokrasi ve sofistiğe karşı yetesiye hakarete ve sövmeye bulunmadılar. Halbuki hâkimiyet hırsını millete ihanet cürmüne kadar götüren ve Yunan işlerine altın ve yabancı el sokan da bu haris ve hasûd şehir (yani Isparta) değil midir? Hâdiselerin soğukkanlılık ile tetkiki nisbetinde, sofizmin herkesin esasen tatbik eylediği bir şeyin nazariyesini vücude getirmekten başka bir şey yapmadığı da açıkça anlaşılır. Nizamsızlığın ve felâketlerin amili olmak gibi hazin bir şerefin sofizme atfolunması haksızlıktır. Bilâkis sofizm, esasen mevcut olan bir düzensizliğin neticesidir. Eğer bu görüşten hareket edilirse yalnız bütün cemiyet ve ahlâkın en bozucu doktrinlerini neşre vasıta olan gayret ve cesareti değil, aynı zamanda bu doktrinlerin (yâni sofizmin) seciyelerini, hattâ esasatını anlamak ta kolaylaşır (11).

Bu, hakikatte bütün kabalığı ve cür'eti ile kuvvet nazariyesinin ta kendisidir. Eflatun nazariyenin kaynağını, pek dikkatli bir şekilde ihsas doktrininde, hattâ Héraklitos'da, ve Yunanistan'ın ilk ilâhiyatçılarından bulmağa çalıştı. Fakat fazlasiyle musir olan delillerinde Sofizme dair bir hakikat göstermekten ziyade dehâsının derinliğini belirtti. Sofistlerden bazılarının gerçi her şeyi ihsas ile ölçtükleri, ancak hazda hayır ve elemde şer gördükleri doğrudur. Fakat metafizik, sofistler için ehemmiyetsiz bir fer'i nokta teşkil eder. Diğer taraftan haz edinmek ihtirasın değil, hâkimiyet sürmeiptilâsının elinde esirdirler. Fakat haz prensipi Xenophon «Hüsrevname» sinin esası olmadığı gibi sofistlerin doktrininin de prensipini teşkil etmez. «Hüsrevname» de olduğu gibi sofizmde de bütün ahlâkî ve siyasî fikirlerin hakikî prensipi şudur: kıymeti çok olan az olandan, yâni cesur korkaktan, kuvvetli zaifden, becerikli ahmaktan daha fazla bir şey edinmeli. Tabiat gerek hayvanlar arasın-

(11) Bk. Thucydide: III, Fasil, 82, 83, 84 — Kz. Théoguis.

da, gerek insanlar arasında vaziyetin böyle olduğunu bin bir fırsatta gösteriyor. İçindeki adaletin kaldesini, en kuvvetli olanın en zayıf olana emretmesinden ibaret bulunan birçok siteler ve milletler görmüyor muyuz? Bir Devletin diğerine hücum ettiği zaman tabiat kanunu mu, yoksa insanlar tarafından yapılan kanun mu göz önünde tutuluyor? Mukaddes olan ve olmiyan şeylere hürmet etmeksizin fertlerin veya Devletin servetini bir hamlede ele geçiren müstebidi kim takdir ve gıpta ile karşılamaz? Alelâde hırsızlar terzîl ve tecziye edilirler. Müstebit için sadece medhiyeler söylenir. Hattâ müstebidin esir haline soktuğu kimseler onu fânilerin en bahtiyarı sayarlar. En kuvvetlinin hakkı: İşte hakikî tabiat hukuku ve işte ilk çağdaki milletlerin bütün âmme hukuku bundan ibarettir. Yunanlılar bugünkü medenî milletlerin kendi aralarında yaptıkları gibi yalnız bu kanunu fiiliyatta takip etmekle kalmıyorlar, mağrur bir eda ile ve açıktan açığa itiraf da ediyorlardı. Yunanın kitapları, müesseseleri ve örfleri, bu hukuka Eflatun ve Aristo'dan önce de nasıl bir sâdedillikle inanıldığını göstermektedir. Thucydide ve Xenophon'u açınız, her tarafında şu düşünceyi görürsünüz: Kabul edilmiş re'ye göre Tanrılar ve şüphesiz insanlarda, büyüme gücüne malik oldukları zaman tabii bir zaruret ile büyürler ve hâkim olurlar; korkak ve zayıf kimselerin malları şe şahıslar cıesurlara aittir; bu kanunu yapan ve ilk tatbik eden filan veya falan değildir; bu kanundan istifade edenler onu geçmiş asırlardan alıp gelecek asırlara aktartmaktadırlar, çünkü bu, Tanrının kendi kanunudur. Doryen gençliğine cesaret telkin eden şarkılarda da başka şey söylenmiyordu: «Benim büyük servetim, vefalı müdafim olan mızrağım, kılıcım ve sağlam kalkanımdır. Ben bununla sürer, bununla biçerim, üzümün tatlı meyvesini bununla sıkırım. Mnoa'nın hâkimi olmak için taşıdığım ünvanlar da bunlardır. Mızrak, kılıç ve sadık, vefalı kalkan taşımağa cesaret edemiyenler, ayaklarımın ucuna kapanır, efendisî gibi ona tapar, büyük kral gibi onu selâmlarlar... (12)». Eğer sofistler bu kuvvet kanununun halklar arasındaki Devletler hukukunu teşkil ettiğini tasdik eylemekle kalsalardı şüphesiz onu ibda ve icad etmiş sayılmıyacaktı. Fakat anlaşılıyor ki bu kaba hukuku, hemşehriler arasındaki karşılıklı münasebetlere de teşmil ediyorlardı. Bu işe tek kişinin herkese, herkesin de tek kişiye harp ilân etmesi demektir. Protagoras diyalogu müstesna olmak üzere bütün diğer

(12) Girit'te halk esirleri tarafından zer'edilen ve hür insanları beslemeğe yarar saha.

Eflatun diyaloglarından çıkar görünen netice, sofistlerin kuvvet kanunu bahsinde bu kadar ileri gitmiş olmalarıdır. Bununla beraber Eflatun'un sofistlere iftira ettiğini söylememekle beraber sofizme, kendilerinin kabul etmiyecekleri birçok neticeler atfedildiğini düşünmek te mümkündür. Sofistlerin maksadının hatip veya politikacı yetiştirmek olduğunu unutmamalıyız. Belki kendilerine atfedilen bütün fikirlerdeki hakiki düşünceyi de çıkarabileceğiz. En kuvvetlinin kanunu, hakiki politika kanunudur: Bu, sitelerin müesseselerinde apaçık görülüyordu. Vakide âdil şey nedir? İdare edenlere, yâni monarşide krallara, aristokraside asillere, demokrasilerde halka faydalı olan şey değil mi? O suretle ki kanun daima idare edenlerin irade ve menfaatinin ifadesi olsun. O halde kanun koyucular—bunlar ister kral, ister âyân, ister halk olsun—yalnız siyasi adaleti tayin ve takdis ile kalmıyorlar, onu aynı zamanda te'sis de ediyorlar. Fakat asıl müesseseler, idare edenlerin kuvvetine dayanmıyorsa ya neye istinat ediyorlar? Bundan başka bir hükümet kuvvetli olduğu nisbette daha çok monarşik, aristokrat, veya demokrat olur. Bu suretle kuvvet siyasi müesseselerin ölçülük ve kaideliğini yapacaktır. Bize göre bu hal, itiraz edilemeyecek bir vakıa hakikatidir. Fakat vakıanın sofistlerce müşahedesinden çıkan netice şudur: Kuvvet ve iktidar yer ve el değiştirdiğinde müesseselerde de değişiklik olmalıdır. İşte halk hatiplerinin tamamiyle anladığı şey bu olduğu gibi, imtiyazlarını adım adım müdafaa için bir düziye adalete, ecdat kanunlarına hitab eden aristokrasî taraftarlarını yaslandıran da bu idi. Bu görüş tarzını nazarında tasdik eden cihet, sofistlerin kendi siyasi nazariyelerine, müstebide ait medhiyeyi de ilâve edişleridir. Hakikatte de müstebit, Yunan sitelerinde asaletе karşı halkın şefi değilse nedir? Bundan başka aristokrasî taraftarları sofistlerin sözleri karşısında ürperirken halk hatipleri onları sakın bir surette dinliyorlardı. Zira Atine'nin bir Psistrate'nin iktidarından korkacak bir şeysi yoktu (13).

Şimdi sofizmin seciyesi gibi tesirleri hakkında da bir fikir edinebiliriz. Sofistler hazzı en yüksek hayır olarak öğüyorlar. Bununla beraber ahlâk nazariyelerinin şehvetle alâkalı tarafı yoktur. Ahlâkları haşin, zâlim, haris ve atılgandır, enerjik olan hatâlarla reziletleri ta'zim, kuvveti, mahareti, cesareti, gururu, şedit ve frensiz

(13) Bk. Eflatun: Gorgias, 483, 484, 488 B. C. 490 B; Kz. République I, 332 A. B, 338 C. D. E, 339 A, 358 E, 359 A. B. C, 362 B. C. E, 363-367; Kz. Les Lois: 626, C; Thucydide: IV; Xénophon: Cyrop. VIII, Fasil V.

tehevvürü son derece methediyorlar. Eğer belagat zevki ve fikir zanaatleri tecrit edilirse bu ahlâk nazariyesi, ruhların gevşetip kadınlaştıran tarafını değil, daha ziyade ürküten ve sertleştiren tarafını geliştirmek istiyordu. Karanlık ve sakin şehvetler başkasına, fakat mestedici neşe, hâkimiyet şa'saası, mağlûpların kendi zaferine refakat edecek iniltileri mert adama! Tarif edemeyeceğim bir şiddet ve delikanlılık ihtiva eden bu ahlâk, Yunanlıların Peloponnèse harplerindeki vahşi enerjilerinden, iktidar hürsından, savaş haşarılığından, kuvvet ve zaferin yüksek duygusundan kalma bir şey taşıyor. Euripide'in şu sözlerinde bu ahlâkın hemen tamamının hulâsa edildiğini görüyoruz: «İlâhlar tarafından fânilere bahşedilen hikmet (Sogesse) ve şeref, muzaffer elini düşmanlarının başı üzerinde tutmaktan başka bir şey midir? (14)».

Fakat hâdiselerin sathında kalmıyalım: Bu devirde fırkaların ve mücadelelerin şiddeti ne olursa olsun bu şiddet Yunan'ın halk hükûmetlerinde sofizmin umumi muvaffakiyetine anlatmağa kâfi değildir. O zaman hükûmetler içinde hayatın ve aydın fikirlerin ilerlemesi neticesi olarak dikkate değer bir fikir değişikliği oluyordu. Tanrılar, eski ihtişamlarını kaybetmeğe başlamışlardı. Eski an'aneler, uzun zamanlar ruhlarını teshir ettikleri insanların akıllarını artık tatmin etmemekte idi. Müesseseler günden güne müsavatchılığa yöneliyordu. Cesaret, kuvvet ve beden hareketleri yapmak artık o kadar gözde değildi. San'atler, edebiyat ve belagat gençliğin sevgisini, hayranlığını gittikçe daha çok celbediyordu. Sofistler bu yeni ihtiyaçları tatmin va'dinde bulunuyorlardı. İhtiyarlar, itimatsızlıkla baktığı sofistlerin derslerine gençler ve olgunlar koşuyorlardı. Süphesiz sofizm, vaitlerinin yarısını ancak tuttu: yıkmakta usta, fakat yapmakta mecalsiz olan sofistlerin Tanrılar, müesseseler, adalet ve cemiyet prensipleri üzerinde kabul ettikleri şeyler şimdilik kesip atıcı, cesurca inkârlardan başka bir şey değildir. Fakat daha taze olan, her şeyden önce dünün istibdadından kurtulmak ihtiyacında bulunan ruhlara kâfi geliyordu. Bu yüzden Yunan düşüncesi, harabeler ve enkazlar içinde kolaylıkla oyununu oynadı. Bununla beraber daha geniş, daha hakikî fikirlere doğru inkişaftan da geri kalmıyordu. Euripide'î Eschyle ve Sophocle ile karşılaştırmız: Birincisinin, kendisinden önce gelen Eschyle ve Sophocle'e din ve insan kalbi hakkındaki görüşlerinin sıhhat ve çeşitliliği bakımından üstün olduğunu kabule mecburiyet hasıl olacaktır. Dahası var: So-

(14) Bk. Euripide: *Bacchantes*, 378-380.

fistlerin en cesuru olan Euripide, ahlâkî hakikatleri, stoisiyenlere gelinceye kadar felsefenin ifadeye cesaret edemediğinden çok daha kuvvetli olarak hissetmiş idi.

Şüphesiz bu inkılâpların acısız ve intizam içinde cereyan ettiği asla söylenemez. Bu yüzdendir ki sofistizm'in Yunanı ifsad ettiği neticesine varılmıştır. Pek tezce kullanılan bu ifsad kelimesi pek çok şeyler anlatır. O kadar ki bu şeylerden hiç birini izah edemeyişinden endişedeyiz. Bize öyle geliyor ki Yunan, oğulun babasını öldürdüğü bir harp içinde bulunmasına rağmen, Miltiade ve Thémosto le zamanlarındaki kadar kuvvetlidir. Bundan başka, Aristo'nun şu sözünü tekrarlamak istiyoruz: «Yunanlılar, hikmet ile fazileti Med harblerinden sonra kuvvetlendirdiler.» Evet, sofistler sözlerinde Aristokrat ve harbci müesseselerin son bakıyyesi olan bir nevi yırtıcılığı beyhude yere öğüyorlar. Hakikatte onlar silâhtan ziyade sözü, şiddetten ziyade iknaı, kabalıktan ziyade siyasî maharetî takdir etmektedirler. Bundan başka demokrasi, yâni sofistlerin ifsadı ve aşırı serbestliği ile aşılınmış olarak tasvir edilen hükûmetler, daha çok insanî, yahut başka ifade ile, âdetlerinde ve davranışlarında aristokrasilerden daha yumuşak görünüyorlar. Eğer bazan Atine halkı, vahşî emirler isdar ederse öğüt ve kararlar üzerine hidetinden geri dönebilir. Fakat Isparta ve papasları hiç affetmezler. Karar verdikleri şey, ölüm ve alınyazısı gibi kat'idir. Demokrasilerin bu nisbî mülâyimliğini, bir parça da sofistmin yolunu hazırladığı felsefî harse borçluyuz.

Bununla beraber vukuuna sofistlerin yardım ettikleri en felâketli neticelerden birini görmeyecek kadar kör değiliz. Atinenin zengin ve fakirleri, yâni batıl telâkkileri ve ağıra mal olan önürleri ile demokrasiyi kızdıran herkes, siyasî düşmanlarının zafer ve kuvvetten başka hiç bir temeli olmıyan kanunlara karşı gelmeği, yahut onları küçük görmeği sofistmden öğrendi. Öte yandan halk, iradeler isdar etmek zoriyle, bugün yaptığı ve yarın belki de bozacağı kanunlar için ne daima aynı saygı, ne de daima aynı sevgiyi besledi. Fazilet için olduğu kadar cümhuriyet için de önüne geçilmez kayıtsızlık ve ağırlık işte buradan doğdu. Aristophane halkın aşırı serbestliğini ileri sürerken kendi fırkasının adamlarının reziletlerini ne kadar kuvvetle tasvir eder! Kadınlar meclisinin şu diyalogunu dinliyelim:

«-- E! kanunlara itaat etmeli miyim?

— Hangi kanunlara zavallı!

- Hükûmetin çıkardığı kanunlara.
- Hükûmetin çıkardığı mı? Amma da ahmaksın!
- Ahmak mı?
- Evet, hattâ insanların en ahmağı!
- Kanunlara itaat etmek istediğim için mi? Fakat kanunlara itaat, iyi adamın ilk vazifesidir.
- Yani safdilik!
- Sana ait olanı ortaya koymağı düşünmüyor musun?
- Kitlenin fikrini görmeden önce böyle davranmaktan çekinirim. Başkalarının yapacağı şey beklemeden harekete kalkışmak, ne delilik! O halde?
- Pekâlâ!
- O zaman beklemek ve işi daha geri bırakmak!...»

Kendisine varını yoğunu ortaya koymasını kanun emrettiği zaman ona itaat etmek istemiyen aynı adam, umumî yemeğe katılmak için koşanlar arasında ilkidir. «Kanunlara saygı göstermek lâzımdır. Her iyi hemşehri, Devlete borçlu olduğu hizmetleri ifa etmelidir.» Bu iyi hemşehri, Aristophane'daki âdil adamın, Diaepolis'in küçük kardeşi, cümhuriyet herkesi silâh başına çağırırken düşmanla kendi sulhunu yapan adam değil midir? Asiller, şövalyeler, zenginler, işte Atinede ve hemen bütün diğer şehirlerde aşırı serbestlik ve kanunları hakir görme taraftarlarının fırkasını teşkil etmektedirler. Alt tabakalardan yalnız hayatını feda etmesi istenirdi. O da canını cümhuriyet uğruna yiğitce feda ediyordu. Fakat Atine'nin başlıca hemşehrileri kanunen Devlet yükü altında ezilmekte idiler. Halkın ihtiyaç ve zevklerini karşılamak için birdüziye yeni fedakârlıklarda bulunmak icabediyordu. Gemileri techiz etmek, oyuncu ve hânendeleri hazırlamak, her hizmeti kendinden ve her masrafı şahsî keseden yapmak lâzımdı. Devletin bu ağır taleplerini reddederseniz ilk rastgelenin ittihamına maruz kalırdınız, yahut mallarınızı size teklif edilen hizmetleri kabul eden herhangi birisinin mallarıyla zararına mübadele etme tehdidiyle karşılaşırırdınız. İsocrate bir yerde şöyle diyor: «Mal ve mülk sahiplerinin, hiç bir şeyi olmıyanlardan ve çoktanberi fakirliğe alışmış olanlardan daha çok fena ve kötü bir hayat yaşamaları gibi uygunsuzluklar ve huzursuzluklar bundan ileri gelmekte idi.» Zenginler bu angaryalardan, her gün devam eden bu itisaflardan kurtulmak için her türlü vasıtaya baş vuruyorlardı. Esas teşkilâtı kin ile karşılamakta, hürriyeti tel'in eylemekte, kanunları bozmakta veya neticelerinden

fesat çıkarmağa çalışıyorlardı. Kalbleri daima yabancı memleket-sıyılmakta idiler. Bundan başka komplolar hazırlıyorlar, fitne ve lere müteveccih idi. Atine'nin kaybı ve rakibi karşısında onu alçaltan şey, cofizmden ileri geldiği söylenen aşırı serbestlik, demagoji ve fesâddan çok fazla ve başka bir şeydir (15).

Çeviren : Z. F.

---

(15) Bk. Aristophane: Assemblée des femmes, 760-875; Isocrate: De la paix; Aristo: Politique, V, 5.